

Йосипівський скарб: стан і перспективи досліджень

Скарб арабських дирхемів VIII-IX ст.ст. було знайдено у липні 1986 р. в селі Йосипівка Буського району Львівської області. З того часу про знахідку з'явилася низка публікацій у пресі, популярних і наукових виданнях. Деякі з них вийшли малим накладом, їх важко знайти. Тому пропонуємо короткий огляд опублікованих статей про Йосипівський скарб з надією, що це допоможе дослідникам тримати у полі зору максимум інформації, необхідної для власних висновків. Коло ж проблем, які повстають у зв'язку з вивченням пам'ятки, настільки цікаве і важливе для історії краю, що вимагає окремої ґрунтовної праці.

Першою друкованою інформацією про монети була невелика стаття у газеті місцевого значення. Директор Олеської середньої школи імені Н. К. Крупської В. Надорожняк повідомляв новини зі шкільного краєзнавчого музею, куди потрапила частина скарбу. Йшлося про місце, де виявлено скарб, горщик, його датування і "біля 100 штук" дирхемів, які було передано у державний музей¹.

Скорочений варіант згаданої статті згодом був надрукований у львівській газеті "Вільна Україна"².

Наукова популяризація знахідки розпочалася зі статті М. Пелещишина і Ю.Гудими "Земля літописних бужан"³. У публікації в загальних рисах описано обставини виявлення скарбу, місце знахідки, кераміку та самі монети – вагу, розміри, де і коли вони карбувалися. Прорисовку одного дирхема наводилося серед інших археологічних знахідок. Тоді вперше було зроблено спробу показати Йосипівський скарб в історичному контексті, на тлі розвитку східнослов'янських племен дулібів, бужан і волинян, про яких є писемні згадки у "Повісті минулих літ", арабських і європейських джерелах IX – X ст.,

а також великий масив археологічного матеріалу. Останній свідчить про високий для свого часу розвиток матеріальної культури вказаних племен і походить з таких населених пунктів, як Новосілки-Ліські, Ріпнів, Неслухів, Деревляни, Воля-Деревлянська, Ромош, Буськ, Пліснеськ, Зимно, Чермно та ін.. Щодо аналогій, то Йосипівський скарб пропонувалося після детальнішого вивчення порівняти зі знахідками у Дорогичині над Бугом⁴, Клюковичах⁵, Чехові⁶ (Польща). Але вже на тодішньому етапі досліджень було зрозумілим, що скарб арабських дирхемів з Йосипівки відкрив майже невідому сторінку з історії бужан, - засвідчив, що у Північному Прикарпатті та на Волині наприкінці першого тисячоліття н. е. існували такі ж торгові шляхи, як у Поволжі, Подніпров'ї, Прибалтиці, а Західне Побужжя, було місцевістю, де перетиналися суходільні та водні шляхи зі Східної Європи у Центральну.

Тему продовжив Ю. Гудима у літературно-краєзнавчому журналі "Брідщина"⁷. Автор акцентував увагу на тому, що нова знахідка є серйозним аргументом на користь припущень учених про існування суходільного шляху транзитної торгівлі між Сходом і Західною Європою на Підкарпатті вже у IX – X століттях. Дуже ймовірно, що саме у верхів'ях і середній течії Західного Бугу такий шлях перехрещувався з річковими.

¹ Надорожняк В. Унікальна знахідка // Прапор жовтня. Буськ, 1986. 4 листопада.

² Оце знахідки! // Вільна Україна. Львів, 1987, 17 січня.

³ Пелещишин М., Гудима Ю. Земля літописних бужан // Літопис Червоної калини. Львів, 1992. Ч. 10-12 (16-18). С. 50-52.

⁴ Czapkiewicz M., Kmietowicz F. Skarb monet arabskich z okolic Drohiczyzna nad Bugiem. Kraków, 1960

⁵ Czapkiewicz M., Gupieniec A., Kmietowicz A., Kubiak W. Skarb monet arabskich z Klukowicz powiat Siemiatycze. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964.

⁶ Czapkiewicz M., Lewicki T., Nosek S., Opozda-Czapkiewicz M. Skarb dirchemów arabskich z Czechowa. Warszawa-Wrocław, 1957.

⁷ Гудима Ю. Чи існувала підкарпатська дорога транзитної торгівлі між Сходом та Заходом у IX-X ст.? // Брідщина. Літературно-краєзнавчий журнал. Броди, 1993. Ч. 2. С. 12-13.

Хронологічно наступну, хай і не розлогу, але науково зважену згадку про Йосипівський скарб подав у тезах виступу "Грошове господарство земель Галицько-Волинської держави" Р. Шуст⁸. Автор констатував, що з широкомасштабним поступленням на грошовий ринок арабських дирхемів у кінці VIII ст. пов'язане зародження грошового господарства західноукраїнських земель. Ці монети швидко поширилися на всій території Київської держави. Скарб з Йосипівки, зокрема, належить до вельми цікавих. У статті наголошувалося, що в аналогічних знахідках з території Галицько-Волинської держави серед монет не зафіксовано золотих динарів і сасанідських драхм, які досить часто зустрічаються на інших українських землях.

Йосипівський скарб спонукав також уважніше придивитися до місцевих географічних назв. У результаті в науковий обіг введено відомий у селі Йосипівка дромонім "Попідгридень". Гіпотетичний "Гридень" і реальний "Попідгридень" – це дороги, які прокладали, охороняли, і якими їздили гридні, - члени молодшої княжої дружини⁹.

Верхів'я Західного Бугу та Північні схили Вороняків у VIII – IX ст. були не тільки економічно інтегровані у систему міжнародних торгових шляхів, але і здавна мали вздовж цих доріг численні священні місця. В утворенні таких місць важливу роль відігравали варяги, сліди перебування яких на згаданих територіях віднайдені археологами. Можна не сумніватися, що скарб арабських дирхемів у той чи інший спосіб причетний до цих складних зв'язків¹⁰.

Про те, що Йосипівський скарб заховано на перехресті давніх торгових шляхів не випадково, переконливо свідчить і велика кількість археологічного матеріалу з найближчих околиць¹¹. Скарб арабських дирхемів з Йосипівки став уже невід'ємною частиною історії села¹². До речі, саме у короткому нарисі про сільські старожитності було вперше опубліковано фотографії дванадцяти монет, правда, без спеціального опису.

Яскравим прикладом того, що Йосипівський скарб може розповісти про найнесподіваніші сторони життя давніх мешканців країв далеких і близьких є опублікована фотографія арабського дирхема, що походить з Йосипівки і має дірку для підвішування, тобто використовувався в якості прикраси¹³. Монета зберігається у фондах Львівської галереї мистецтв.

Найбільше інформації про скарб з Йосипівки подано серед матеріалів міжнародної наукової конференції "Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність" (Львів, 2004). У статті "Географія карбування арабських дирхемів VII-IX ст. з Йосипівського скарбу"¹⁴ сформульовано низку питань, які потребують відповідей. По-перше, не знати достеменно коли і хто саме виявив скарб. По-друге, - скільки монет було там і чи були інші речі. По-третє, - скільки екземплярів монет і де зберігається тепер. Немає чітких відповідей і на такі питання, як: коли саме і ким було заховано скарб; з яких причин, як і де монети були зібрані та якими шляхами вони потрапили на територію сучасного села Йосипівка; і на питання чисто наукового характеру - яку роль гроші та їх власник, або власники, відігравали в економічному, політичному та культурному житті місцевого населення VIII-IX ст. і т. д.. Міркування, висловлені у згаданій статті, базуються на вивченні лише 29 монет з приватної колекції та 5 – з Львівського історичного музею. Зроблено попередні визначення. Це дало можливість скласти карту міст

⁸ Шуст Р.М. Грошове господарство земель Галицько-Волинської держави // Міжнародна конференція "Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції". Галич, 19-21 серпня 1993 р. Тези доповідей та повідомлення. Львів, 1993. С. 120-123..

⁹ Гудима Ю. Стародавня дорога Попідгридень // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка. Львів, 1999. Вип. 2. С. 35-39.

¹⁰ Гудима Ю. Підліська гора у народних віруваннях Волинсько-Подільського пограниччя рубежу I-II тис. н. е. і тепер // Народознавчі зошити Інституту народознавства Національної Академії наук України. Двомісячник. Львів, 1999, липень-серпень. Зошит 4 (28). С. 528-530.

¹¹ Гудима Ю. З історії археологічних досліджень північних схилів Вороняків у районі Олеська // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Зб. Наук. праць. Львів, 2000. Вип. 3. С. 278-282.

¹² Гудима Ю. Село Йосипівка: штрихи до історії // Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали другої наукової краєзнавчої конференції 21 листопада 2002 р. Львів, 2003. С.183-192.

¹³ Гудима Ю. Прикраси та народний одяг мешканців Олеська з околицями (від найдавніших часів до XIX ст.) // Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали третьої наукової краєзнавчої конференції 19 листопада 2004р. Львів, 2005. С.278-289. Ілюстрація 4.

¹⁴ Гудима Ю. Географія карбування арабських дирхемів VIII-IXст. з Йосипівського скарбу // Матеріали міжнародної наукової конференції: "Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність". Львів, 14-15 травня 2004 року. Львів, 2005. С. 22-31.

Арабського халіфату, де карбувалися дирхеми, які було знайдено у Йосипівці. А це - монетні двори:

- 1) Іраку й аль-Джазіру (арабська назва північної частини краю між Тигром і Євфратом) репрезентовані містами Мадінат-ас-Салам, Васіт, Куфа;
- 2) Ірану – Мухаммедія, Ісбаган, Балх, Нісабур (?), Керман;
- 3) Трансоксанії – Самарканд, аш-Шаш;
- 4) Вірменії;
- 5) Магрибу – Аббасії;
- 6) Андалузії. При подальшому вивченні можливі уточнення.

Щодо типології монет Йосипівського скарбу, то насамперед треба відзначити, що майже всі дирхеми добре збережені, вирізняються ті, що були карбовані за правління династії Омайядів. Вони становлять окрему групу і відмінні не тільки легендами, які не зустрічаються на монетах Аббасидів, але також дуже старанним виконанням і типом куфічного письма, багатством орнаментів. Аббасидські монети характеризуються менш майстерним виконанням і своїм типом письма. По краях поля ці монети оздоблені орнаментами, які складаються з різних комбінацій ліній і кружечків.

За попередніми визначеннями найстаріша з монет датується 90 р. Г. = 708/709 р. н. е., наймолодша – 196 р. Г. = 811/812 р. н. е.

Досі про кількісний і якісний склад Йосипівського скарбу можна судити, маючи у полі зору такі групи монет:

- 1) Колекція Львівської галереї мистецтв – 88 дирхемів і 22 фрагменти керамічного посуду з місця знахідки.
- 2) Приватна колекція – 35 монет.
- 3) Приватна колекція – 29 монет.
- 4) Колекція Львівського історичного музею – 5 монет.

Наведену інформацію було оприлюднено також на конференції " Ольжині читання ". Захід відбувся під егідою Львівської галереї мистецтв у Підгорецькому замку 10 жовтня 2005 року. Опублікована стаття " Скарб арабських дирхемів з села Йосипівки "15. Новим у публікації було припущення, що два ланцюжки і металевий предмет особливої форми (речі, які ніби-то бачили діти, причетні до віднайдення скарбу) – це т. зв. сустига. Про неї Михайло Грушевський писав: " Такі коробочки... часто знаходять у жінок в могилах скандинавських; у финських народів досі існували жіночі нагрудні бляхи з ланцюжками, т. зв. сустиги; з літописи, з оповідання про пімсту Ольги знаємо, що сустиги носили і в нас"16. Зрештою, надзвичайний інтерес із цього приводу становить факт перебування варягіву Пліснеську, що поблизу Йосипівки17.

Наукове зацікавлення скарбом почали проявляти і вчені з Польщі. Наприклад, - працівник Лабораторії східних джерел і нумізматики Інституту східної філології при Ягеллонському університеті в Кракові Дорота Мальярчик18. Дослідниця звернула увагу на той факт, що монети зі скарбу тепер сильно розпорошені – кілька тисяч їх потрапило до Києва та Москви, а 35 екземплярів перебуває у Варшаві. Викликає інтерес один дирхем, карбований за правління Ісмаїла ібн Ахмада з династії Саманідів у 288 р. Хіджри = 900/901 р. н. е. в аш-Шаш. Правда, не відомо достеменно чи монета походить власне з Йосипівського скарбу. Зрештою, виникає питання чи можливо за такого стану розпорошеності робити переконливі висновки, маючи в опрацюванні на цей час близько 1,5 % цілості скарбу?

Інформацію про нову групу монет (19 екземплярів) з Йосипівського скарбу опубліковано у Віснику Інституту археології Львівського національного університету імені Івана Франка. Там подано фотографії дирхемів і їх вагу та розміри. Атрибуція з прочитанням легенд і детальніші описи цієї групи монет, як і комплексне дослідження решти, – справа майбутнього.

Отже, за певних досягнень у вивченні такої цінної пам'ятки, як Йосипівський скарб арабських дирхемів VIII – IX ст., залишається чимало питань відкритих для дослідження. Знахідка є цікавою не тільки з точки зору нумізматики, але й з позицій історії краю, культурних взаємозв'язків.

¹⁵ Гудима Ю. Скарб арабських дирхемів з села Йосипівки // Конференція " Ольжині читання ". Пліснеськ, 2005. С. 2-4.

¹⁶ Грушевський М. Війми з жерел до історії України-Руси (до половини XI віка). Львів, 1895. С. 41.

¹⁷ Оце знахідки! // Вільна Україна. Львів, 1987, 17 січня.

¹⁸ Malarszyk D. Skarb dirhamów z IX w. z miejscowości Josypiwka, Buski raj. – uwagi wstępne // Матеріали міжнародної наукової конференції: "Грошовий обіг і банківська справа в Україні..." С.21.